

УДК [726.5:008](477.85-11)"15/19"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.03.507>

ДЗВІНИЦІ, ДЗВОНИ ТА ДЗВОНІННЯ В НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ПОКУТТЯ

Ярослав ТАРАС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>

доктор історичних наук, професор,
Інститут народознавства НАН України,
завідувач відділу етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: etnomod@ukr.net

З'ясовуються впливи стилів на формування архітектурного образу та типи дзвіниць на Покутті у XVI—XVII ст., чинники, які вплинули на появу окремої споруди для дзвонів XVIII ст. *Хронологічні межі дослідження* — XVI—XX ст. Характеризуються дзвіниці за планово-конструктивним вирішенням, подаються їх типи: «четверик на четверику», «два четверики на четверику», «восьмерик на четверику», «восьмерик на двох четвериках», «два восьмирики на четверику». Вказується на важливе значення у формуванні архітектурного образу споруд для дзвонів завершення їх верхами. Даються конкретні приклади перекриття їх пірамідальними верхами. Показано, які функції виконували покутські дзвіниці. З'ясована генеза походження дзвіниці, яка мала комору. Особлива увага приділена вибору місця для дзвіниці, наведені конкретні приклади їх розташування відносно церков.

Отож метою дослідження є на основі польового матеріалу, зібраного в 1997—1998, 2013—2017 рр. на Покутті (*територіальні межі дослідження*), та наукових публікацій висвітлити типи дзвіниць, з'ясувати їх архітектурно-конструктивні вирішення та розміщення на церковному подвір'ї, показати їх роль у традиційній культурі та окреслити їхні функції.

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації і узагальненні, історичному огляді та використанні методу польової етнографії.

Ключові слова: Покуття, споруди для дзвонів, дзвіниці, дзвони і дзвоніння.

Yaroslav TARAS

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>

Doctor of Historical Sciences, Professor

Institute of ethnology of the National academy
of sciences of Ukraine,

Head of the modern ethnology department

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: etnomod@ukr.net

BELL TOWERS, BELLS AND THE RINGING OF CHURCH BELLS IN FOLK CULTURE OF POKUTTIA

Introduction. This article provides *analysis* of the historiography of bell towers, on the basis of it shows a value of sacral building for history and study of building architecture, necessity of their maintenance.

Influences of styles turn out on forming of architectural character and types of bell towers, that took place in Pokuttia in XVI—XVII century and factors that influenced in XVIII century on appearance of separate building for church bells.

Bell towers are characterized by *constructive decisions* of the wooden churches, their types are given.

It is defined an important value of architectural character of buildings for bells, the completion of their tops. The certain patterns of ceiling are set them by pyramidal tops.

Firmness of tradition of ceiling of bell towers by pyramidal tops turns out. And when the bell towers that have the same composition principles of construction as churches appear but keep the same features of tower, completed by an octahedral tent without an intercept.

The special type of building for bells is educed in Pokuttia — an overgate bell tower on the walls posts, that took place in monasteries and performed the duty of entrance gates and bell tower. Factors that were caused to appearance of this type and representative bell towers are found out.

It is set that the variety of bell towers is given by sound sources, a canopy and an open gallery on archs around a church.

It is shown, what functions executed by Pokuttia bell towers. It is also found out genesis of origin of bell tower that had a pantry. The special attention is spared to the choice of place for a bell tower, the certain patterns of their location are set in relation to the churches of Pokuttia.

The value of ringing and bells is illuminated in a church ceremony, in the folk way of life and folk culture.

The research methodology is based on theoretical analysis, systematization and generalization, historical review and using the method of field ethnography.

Keywords: Pokuttia, building for ringing, bell towers, ringing.

Вступ. *Постановка проблеми.* На важливість дослідження дзвіниць ще 1925 р. вказав В. Січинський: «Архітектура дзвіниць заслуговує особливої уваги своїм архаїзмом та самобутнім і своєрідним характером архітектурних форм, що дають історії будівництва іноді більше матеріалу, як самі церкви» [1, с. 33], «дзвіниці мають першорядне значення для питання замково-оборонного будівництва в Україні» [2, с. 274].

Відносив дзвіниці до споруд національної культури Едуард Нагірний, який відзначив, що церкви й дзвіниці будувалися з пієтетом, а зібрані про них матеріали «мають величезну вартість, бо часом безслідно пропадають об'єкти, що ставлять нас серед культурних націй» [3, с. 63].

Зі спогадів, зібраних М. Антоновичем, можемо дізнатися, що музика дзвонів, яка лунала із дзвіниць, була невід'ємним елементом звукового довкілля західноукраїнських міст і містечок до 1941 року [4].

Відновлення державної незалежності України спричинило новий етап у вивченні дзвіниць. Нині ми маємо відомості про визначні дзвіниці України в довідниках Державного реєстру національного культурного надбання [5].

Вивчення дзвіниць, їх збереження та будівництво в Україні зростає. Це засвідчують засоби масової інформації, які багато уваги приділяють відродженню дзвонів і дзвіниць в Україні. Це пов'язано насамперед з розвитком духовного туризму, поселенням туристів у сім'ях священиків, відвідуванням церков, зацікавленням дзвонарством.

Вивчення архітектури дзвіниць та їх збереження обумовлено ще тим, що вони є спорудами для розміщення ударних музичних інструментів, з якими пов'язана історія дзвонів, розвиток дзвонарського мистецтва, використання дзвонів у церковному обряді та світському житті, осмислення дзвонів і дзвонів у народній культурі, духовному житті українського народу.

Метою дослідження є на основі польового матеріалу, зібраного в 1997—1998, 2013—2017 рр. на Покутті, та наукових публікацій висвітлити типи дзвіниць, які вони виконували функції; з'ясувати їх архітектурно-конструктивні рішення та розміщення на церковному подвір'ї, показати їх роль у традиційній культурі.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання появи дзвонів і дзвіниць, їх типологія та архітектура вивчалися протягом сторіччя. Свого часу темою дзвіниць цікавилися вчені К. Мокловський [6, с. 403—409], З. Глогер [7, с. 5—19], Є. Голубинський [8, с. 150—161], В. Щербаківський [9, с. 240—241], М. Красовський [10, с. 32—166], Ф. Вовк [11, с. 24, 28, 30, 34—38], Д. Антонович [12, с. 116—120], Д. Щербаківський [13, с. XII—XV], В. Січинський [1], П. Юрченко [14, с. 49—52; 15, с. 142—146], Г. Логвин [16, с. 229—230], П. Макушенко [17, с. 75—77, 82], В. Кармазин-Каковський [18, с. 35—37], І. Могитич [19, с. 181—194]. Звернув увагу на дзвіниці в Галичині і Буковині Федір Білоус (1828—1892), який критикував невисокі дзвіниці, їхні невеликі розміри в деяких церквах [20, с. 76—91]. Спорудам для дзвонів українців Карпат присвячені праці Я. Тараса, в яких він розглянув аспекти генези, типології дзвіниць, їх архітектурно-конструктивні рішення та розміщення на церковному подвір'ї [21; 22, с. 317—340]. В цих наукових працях представлена обширна історіографія, яка стосується дзвіниць українців Карпат. Аналіз історіографії засвідчив, що немає праць, присвячених вивченню дзвіниць окремих історико-етнографічних регіонів України.

Сьогодні найбільше наукових праць присвячено дослідженню дзвонів та дзвонарської культури, зокрема — монографічне дослідження Б. Кіндратюка «Дзвонарська культура України», в якому подані погляди на історію дзвонів і розвиток дзвонарського мистецтва, приписи дзвонів у церковному обряді та світських функціях, зроблено огляд споруд для розміщення цих ударних інструментів, описано мистецтво дзвонарів [23].

Дзвіниці, як і церкви Покуття, в ХХ ст. не були предметом дослідження основних праць зі сакральної архітектури України К. Мокловського, Т. Обмінського, В. Щербаківського, Д. Антоновича, В. Січинського, М. Драгана, В. Кармазин-Каковського, П. Юрченка, Г. Логвина, І. Могитича та інших. Такий стан у вивченні сакрального будівництва був пов'язаний насамперед з «відсутністю» в ХІХ—ХХ ст. великої кількості яскраво виражених типів церков та дзвіниць на Покутті та з тим, що в Українських Карпатах заховались монументальні зразки церковного будівництва ХVІІІ—ХІХ ст., які стали предметом першочерго-

вого дослідження більшості вчених ХХ ст. Сьогодні ми маємо лише невелику кількість праць, присвячених дзвонарству та дзвонарям Покуття [24; 25], литву церковних дзвонів [26].

Зараз на Покутті мало збереглося дзвіниць ХVІІІ—ХІХ ст. в тому вигляді, як їх зафіксував у 1920-х роках Д. Щербаківський (Шепарівка ХVІІІ ст., 1830 р.; Задібрівці ХVІІІ ст.; Красноставці ХІХ ст.; Балинці ХVІІІ ст.; Кобилець ХІХ ст., 1850 р.; Хлібичин ХІХ ст.; Любківці ХVІІІ ст.; Бучачки ХVІІІ ст.; Семенівка ХVІІІ ст.; Печеніжин ХVІІІ ст.) [13, світл. 51, 52, 71, 75—77, 79, 81—83]¹.

Необхідно зазначити, що є небагато дзвіниць, дата будівництва яких відома (Виноград 1860 р., Копачинці 1877 р., Баб'янка 1751 р., Семаківці ХVІІІ ст., Сопів 1854 р., Сороки 1877 р., Любківці 1878 р.).

Споруди для дзвонів на Покутті мали свої особливості. Їх вивчення є ключовим для з'ясування генези сакральної дерев'яної архітектури Покуття, для визначення, чи існувала покутська школа народного храмового будівництва та для осмислення місця дзвіниць, дзвонів і дзвоніння у народній культурі.

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації і узагальненні, історичному огляді та використанні методу польової етнографії.

Основна частина. В церковний ансамбль разом з церквою входили дзвіниці та вартівні. На Покутті, як і в Галичині загалом, «у ХVІ—ХVІІІ ст. існувало багато типів споруд для дзвонів; великий відсоток церков мали дзвони над бабинцем; ... поява їхня належить до часів готики..., коли було зроблено спроби поєднати церковний будинок з дзвіницею» [21, с. 514]. Про те, що дзвіниці були на Покутті над бабинцем, свідчать візитації. «Над бабинцем три дзвони» мала церква св. Миколая архієпископа Мірреського та «три дзвони розташовані над притвором» церква Перенесення мощів св. Миколая в містечку Чернелиця [27, арк. 540—543]. «Над бабинцем» також була дзвіниця в церкві с. Семаківці [28, арк. 394], дзвіниця церкви св. Миколая в с. Новоселиця, збудована в 1692 році [28, арк. 410—411].

Зауважимо, що в цей час розміщення дзвіниць над бабинцем характерне для всієї Галичини [29].

Це свідчить про те, що церковні споруди Покуття формувалися в контексті сакральної архітектури Галичини.

Поступове припинення будівництва дзвіниць над бабинцем у кінці ХVІІІ ст. відбулося під впливом ренесансу, за вимогами якого «церква має становити архітектурну цілість — бані повинні бути однієї висоти або мати більшу середню» [21, с. 514]. У цей час в українському суспільстві формується думка, що дзвіниця має бути окремою від церкви спорудою. Це уявлення лягло в основу особливого світогляду, його влучно сформулював протоієрей Ю. Сідинський: «Храм — це місце, де возноситься молитва до Господа, а якщо над тими, хто молиться, височіє баня, ніби здіймається до неба — тут ідея висока, зрозуміла почуттям того, хто молиться» [30, с. 76]. Приєднання дзвіниць до церкви робить «дзвіницю ніби найважливішою частиною храму, тож виходить, що головне тут не молитва, а «мідь дзвінка», «металу дзвоніння», що лунає з дзвіниці над головами молільників» [30, с. 76].

Тип окремої споруди для дзвонів залежав не тільки від можливостей громади, а й від безперервної боротьби впродовж кінця ХVІ—ХVІІ ст. з католиками стосовно права бити у дзвони. Необхідно зазначити, що віддавна дослідники звернули увагу на заборону дзвоніння як засіб національного пригнічення [31, с. 13; 32, с. 48—49, 53]. На тип споруди для дзвонів також впливали патрони сіл. Були села, на Покутті, в яких патрони забороняли дзвонити.

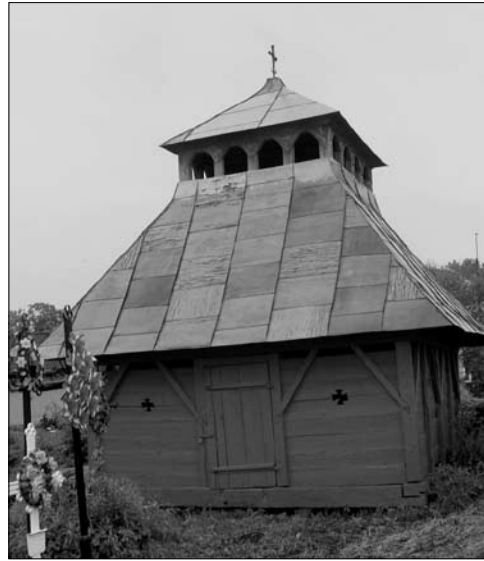
У ХVІІІ ст. споруди для дзвонів були досить простими, в с. Колінці — «дзвіниця над фірткою» [28, арк. 260], в сс. Клубівці, Посіч — «дзвони на дилах» [28, арк. 49, 82], в с. Милування — «дзвіниця на трьох дилах» [28, арк. 80], в с. Надорожна — «на фіртці крита соломою» [28, арк. 259]. Були села, які замість дзвонів мали «на майдані дзвінок і залізне клепало» (с. Узин) [28, арк. 72].

Споруд для дзвонів типу вежа-дзвіниця, які зводилися в ХV—ХVІІ ст. у період інтенсивного замкового будівництва, на Покутті не збереглося. Цей тип не дійшов до нас через лихоліття того часу. Їх будівництво у ХVІІІ—ХІХ ст. вже не мало сенсу з утратою оборонних функцій веж-дзвіниць при монастирях та церквах. Вони були стовпно-ригільної (каркасної) конструкції, яка походить від сигнальних та вартових веж, не членувалися на яруси, мали

¹ Вказана дата будівництва дзвіниці.

Іл. 1. Дзвіниця (1830 р.) XVIII ст. церкви Зачаття св. Анни 1876 р. с. Шепарівці Колонійського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 2. Дзвіниця 1783 р. церкви Богоявлення Господнього с. Вільшаниця Тисменицького району. Світл. Я. Тараса

Іл. 3. Дзвіниця XIX ст. церкви св. Михаїла 1866 р. с. Красноставці Снятинського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 4. Дзвіниця XIX ст. церкви св. Миколая 1864 р. с. Орелець Снятинського району. Світл. Я. Тараса

нешальовані стіни, перекриття було лише на ярусі, де були дзвони, піднімалися до дзвонів драбиною.

Взірці дзвіниць, у яких збереглися елементи від веж-дзвіниць з відкритою нижньою частиною каркаса, ми мали на Покутті при церквах у селах Задубрівці XVIII ст., Кобилець XIX ст., Росільна 1645 р. Цей тип дзвіниці зафіксований на Буковині (с. Нові Мамаївці XVIII ст.), в Тисменицькому районі (с. Колодіївка XIX ст.), Надвірнянському районі (с. Фітьків поч. XIX ст.), Рогатинському ра-

йоні (сс. Чесники XVIII ст., Підгороддя XVIII ст.), Тербовлянському районі (с. Млинська XVIII ст.) [13, світл. 63, 66, 69, 70, 71, 73].

Наприкінці XVIII ст. потреба у вежах-дзвіницях відпадає, починають з'являтися спеціальні споруди для дзвонів, збудовані відповідно до нових канонів. Прагнення підкреслити важливість ролі церкви в навколишньому середовищі, економічні вимоги та особливості стилю бароко були причиною того, що дзвіниці на Покутті будуються нижчими за церкви.

Дзвіниці у плані переважно квадратні, сторона квадрата знаходиться в межах від 3 до 4 м (Пилипи 2,9 x 2,9 м; Дебеславці 3,4 x 3,4 м; Залуччя 3,6 x 3,6 м; Підвисоке 3,8 x 3,6 м). Більші розміри в плані мають дзвіниці, в яких на першому ярусі є комора та сходи на верхні яруси (Будилів 4,6 x 4,6 м; Кутище 6,2 x 6,2 м; Серафинці 7,0 x 7,0 м; Рогиня 4,4 x 4,3 м) та надбрамні дзвіниці (Баб'янка 6,7 x 6,8 м; Верхній Вербіж 5,8 x 5,8 м).

Великі за розмірами та монументальні дзвіниці будуються в містах, містечках, при монастирях (дзвіниця ц. св. Миколая Снятин, Печеніжин) та в заможних селах (Балинці, Семаківці).

Дзвіниці набувають незвичайно великої різноманітності за рахунок пропорції мас ярусів, піддашся між ярусами, висоти і форми даху, вигадливості вирішення голосників, їх кількості та різноманітності форм. Квадратні у плані дзвіниці створюють складні архітектурні композиції за рахунок своїх розмірів, кількості ярусів, їх висоти, широких опасань, різблених колонок та критих галерейок (Печеніжин, дзвіниця XVIII ст.).

За планово-конструктивним вирішенням просторів дзвіниці поділяються на такі типи: «четверик на четверику», «два четверики на четверику», «восьмерик на четверику», «восьмерик на двох четвериках», «два восьмерики на четверику».

За архітектурно-конструктивним вирішенням та висотою ярусів дзвіниці типу «четверик на четверику» можуть бути двох варіантів. До першого відносяться дзвіниці, в яких нижній ярус зрубний, верхній для дзвонів каркасний, рівноширокий або вужчий. Ярус для дзвонів відділений від нижнього піддашсям, шальований гонтою (Ценява, Вовчківці, Кутище, Королівка, П'ядики, Красноставці, Орелець, Дебеславці, Коломия, Раківчик, Острівець, Слобода, Шепарівці, Годи-Добровідка ц. св. Дмитра).

Різновидом цього варіанту є дзвіниці з вищим каркасним ярусом на зрубі, що якоюсь мірою робить їх спорідненими з вежами-дзвіницями типу вартівень (Годи-Добровідка ц. св. Юрія, Іванівці, Кийданці, Жукотин, Михалків, Молодятин, Підвисоке, Торговиця Городенківського району, Турка Коломийського району).

До другого варіанту відносяться дзвіниці, в яких обидва яруси каркасні, рівноширокі або верхній вужчий, перший ярус відкритий (тепер шальований), ярус

для дзвонів відділений від нижнього піддашсям, шальований (Скопівка, Снятин ц. Вознесіння Господнього, Одаїв, Струпків, Кобилець, Прикмище). Мистецьку двоярусну каркасну дзвіницю цього типу ми мали в с. Кобилець Коломийського району, де перший ярус був відкритий, другий шальований гонтом, відділений від першого піддашсям, а від голосників — дашком, завершувався потужним наметовим дахом, увінчаним голівкою. Варіантом цього типу є дзвіниці, в яких обидва яруси каркасні, рівноширокі, нижній високий, верхній низький, рівноширокий або вужчий (Богородичин, Долина, Шепарівці).

Дзвіниці «четверик на двох четвериках» мають нижній ярус зрубний або каркасний, інші яруси каркасні, зменшуються догори або рівноширокі, кожен ярус відзначений піддашсям або дашком (Баб'янка, Ворона, Виноград Коломийського району, Закрівці, Нижня Веселиця, Отинія ц. Різдва Пресв. Богородиці, Старий Гвіздець, Торговиця Коломийського району, Княже, Гончарів, Печеніжин). Монументальний взірць цієї дзвіниці ми маємо в с. Хлібичин (XIX ст.), де нижній ярус — четверик зрубний, другий каркасний, рівноширокий з першим, третій ярус вужчий, має голосники і завершення на зразок бані.

Дзвіниці типу «восьмерик на четверику» можуть бути такі:

- нижній ярус зрубний четверик, верхній каркасний восьмерик (Замулинці, Ковалівка, Борщів, Видинів, Любківці, Будилів, Бучачки, Серафинці, Келиків, Новоселиця ц. св. Миколая, Новоселиця ц. Введення в храм Пресв. Богородиці, Олешків, Трійця). В цих дзвіницях низький каркасний восьмерик виростає безпосередньо з широким піддашсям;

- нижній ярус зрубний четверик, піднімається трохи вище піддашся, на який встановлюється восьмериковий каркасний ярус, перекритий високим восьмигранним стіжком з перехватом (Виноград Городенківського району, Залуччя, Матіївці, Підгайчики, Семаківці, Спас, Тростянка, Бучачки, Кулачківці, Русів, Трофанівка, Туликів). Старіший варіант цього типу ми маємо в сс. Топорівці, Велика Кам'янка. Дальшу зміну форм дзвіниці цього типу спостерігаємо у випадках, коли квадратний ярус над піддашсям може зростати до розмірів нижнього ярусу (Хлібичин, Мишин, Сороки, Остриня);

- нижній ярус каркасний, піднімається трохи вище піддашся, на який встановлюється восьмери-

Іл. 5. Дзвіниця XVIII ст. церкви св. Михаїла кін. XVIII ст. с. Любківці Снятинського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 6. Дзвіниця XIX ст. церкви св. Михаїла 1863 р. с. Олешків Снятинського району. Світл. Я. Тараса

Іл. 7. Дзвіниця ц. Покрови Пресв. Богородиці 1904 р. с. Вільшаниця Тисменицького району. Світл. Я. Тараса

Іл. 8. Дзвіниця XIX ст. церкви с. Олеша Тлумацького району. Світл. Я. Тараса

ковий каркасний ярус, перекритий шатровим дахом (Устя).

Дзвіниці «восьмерик на двох четвериках» з'явилися шляхом зростання другого ярусу до розмірів нижнього та надбудови над двома четвериками восьмерика (Мишин, Коршів, Пилипи, Снятин-Кулачки, Сороки, Слобода, Підгайчики, Сопів, Тростянець,

Хлібичин, Топорівці). Більшість з них появилася в новітні часи внаслідок «осучаснення».

Тип дзвіниць «два восьмерики на четверику», в якому каркасні яруси зменшуються догори, є нечисленним (сс. Горішне Залуччя, Заболотів-Демидче). Цей тип дзвіниць характерний для Снятинщини.

Рідкісними були чотириярусні дзвіниці. Мону-ментальну чотириярусну дзвіницю, розвинуту по вертикалі за рахунок високих ярусів, ми мали при церкві Успіння Пресв. Богородиці (1873, 1875) в с. Бортники.

Наявність будівельного каменю в Городенківському, Тлумацькому районах сприяла будівництву дзвіниць, в яких перший ярус мурований, верхній каркасний, яруси відділені піддашшям (Городниця, Сокирчин, Серафінці, Живачів).

Ще однією особливістю покутського сакрально-го будівництва є те, що біля дерев'яних церков можуть бути муровані дзвіниці (Белелуя, Делева, Далешове, Незвисько, Олешів, Буківна, Загайпіль, Ісаків) або навпаки, дзвіниці можуть бути дерев'яними біля мурованих церков (Корнів). Муровані дзвіниці мали дерев'яні верхи (Глушків). Були села, які мали дві дзвіниці, одну муровану, другу з мурованим першим ярусом і верхнім каркасним (Живачів).

Важливе значення у формуванні архітектурного образу споруди для дзвонів має її завершення верхами. Дво-, триярусні дзвіниці з ярусами «четверик на четверику» перекривалися чотиригранними наметовими дахами. Їх зводили при церквах, які будувалися у XVIII ст. (Коломия 1709, Баб'янка 1752, Новосілка 1729, Сокирчин 1760, Надорожна 1777, Гавриляк 1794). Стіжки у дзвіницях XVIII ст. невисокі (дзвіниця в с. Велика Кам'янка при церкві св. Миколая 1794 р.).

Дзвіниці з наметовими дахами були при церквах, які будувалися в XIX ст. Такі дзвіниці ми маємо в Коломийському районі: Ценява 1808, Богородичин 1804, Іванівці 1822, П'ядики 1840, Казанів 1843, Раківчик 1843, Жукотин 1845, Ворона 1846, Слобода 1848, Виноград 1849, Кийданці 1852, Гвіздець 1855, Малий Гвіздець 1854, Остапівці 1855, Малий Ключів 1857, Микитинці 1859, Мала Кам'янка 1861, Дебеславці 1862, Чехова 1872, Шепарівці 1876, Закрізці 1886, Молодилів 1882, Молодятин 1895, Скопівка 1891; Тлумацькому районі: Кутище 1802, Яківка 1824, Гончарів 1842, Антонівка 1848, Одаїв 1878; Снятинському районі: Княже 1845, Підвисоке 1851, Тучапи 1858, Вовчківці 1860, Орелець 1864, Хом'яківка 1848; Городенківському районі: Слобідка 1852, Острівець 1859, Прикмище 1879.

Будуються церкви з наметовими дахами і в 20-х роках XX ст.: Нижня Велесниця 1913, Годи-

Добровідка церква св. Дмитра 1923, Годи-Добровідка церква св. Юрія 1926, Королівка 1926, Турка 1927.

Наявність одного і того ж типу дзвіниці при церквах, збудованих у різний час, пояснюється тим, що старі дзвіниці залишали, коли будували нові церкви на старому місці. Коли будували церкву на новому місці, стару дзвіницю перетягували до нової церкви. В с. Пилипи через панське поле навпростець перетягнули стару дзвіницю за допомогою слупів².

Не дивлячись на те, що традиція перекривати дзвіниці наметовими дахами була стійка, уже наприкінці XVIII ст. з'являються дзвіниці, які мають ті самі композиційні принципи побудови верху, що й церкви, але при цьому ще зберігають характерні риси вежі, завершуються восьмигранним стіжком без перехвату: Надорожна 1777, Велика Кам'янка 1794, Борщів 1828, Замулинці 1839, Видинів 1842, Новоселиця Снятинського району ц. св. Миколая 1847 і ц. Введення в храм Пресв. Богородиці 1889, Олешків 1863, Заболотів-Демидче 1865, Тулова 1869³.

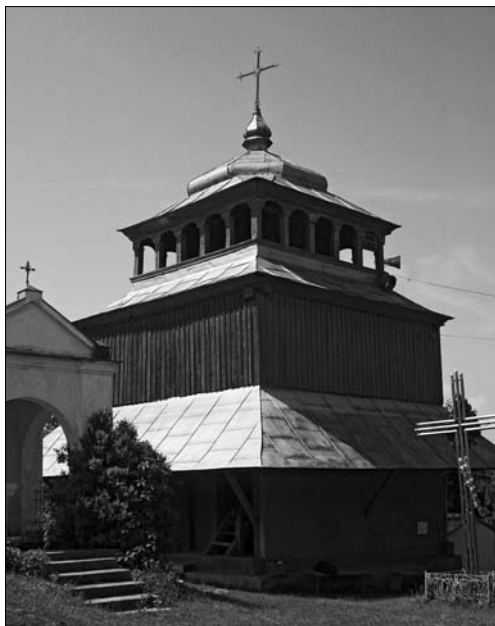
На початках дзвіниці типу «восьмерик на четверику» мають невисокі приплюснуті намети-стіжки, які нагадують шолом, що завершуються хрестом, а не маківкою. Зразки таких дзвіниць є в селах Велика Кам'янка при церкві св. Михайла, Новоселиця при церкві Введення Пресв. Богородиці, Підгайчики при церкві Благовіщення Пресв. Богородиці та Топорівці при церкві Успіння Пресв. Богородиці.

Зі середини XIX ст. будуються нові дзвіниці та модернізуються існуючі. Відбувається повний відхід від будівництва дзвіниць за зразком вежі. Дзвіниці завершуються верхами на зразок верхів церкви, вони мають другий невисокий ярус-залом, на який посаджено восьмигранний підбанник та стіжковий верх або баню. Поява цих дзвіниць відбувалася під впливом будівництва церков у середині XIX ст., які мають стіжкові верхи з невеликим перехватом і нагадують купол, а властиво вони є стіжками. Така модернізація була пов'язана з необхідністю покращити архітектурний образ споруди.

Дзвіниці, завершені верхами на зразок високого стіжка, бані з невеликим перехватом або без нього

² Записано 8 липня 2013 р. від Никипанчук Василини Сильвестрівни, 1921 р. н. в с. Пилипи Коломийського району Івано-Франківської області.

³ Вказана дата будівництва церкви.

Іл. 9. Дзвіниця XIX ст. церкви Пресв. Трійці 1852 р. с. Стриганці Тисменицького району. Світл. Я. Тараса

Іл. 10. Дзвіниця XVIII ст. церкви с. Печеніжин Коломийського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 11. Дзвіниця XVIII ст. церкви Перенесення Мошеї св. Миколая 1792 (відн. 1904 р.) с. Задубрівці Снятинського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 12. Дзвіниця XIX ст. церкви Успіння Пресв. Богородиці 1854 р. с. Хлібичин Снятинського району. Світл. Д. Щербаківського

ми маємо при церквах, збудованих в різний час в селах Матіївці 1834, Мишин 1839, Бучачки 1847, Тростянка 1852, Спас 1853, Хлібичин 1854, Тулукив 1859, Будилів 1862, Залуччя 1868, Заболотів-Демидче 1868, Печеніжин 1871, Виноград 1874, Любківці 1878, Русів 1885, Кропивиче 1892, Семаківці 1895, Балинці 1920-ті, Пилипи 1925, Тро-

фанівка 1926. Їх будують і в XXI ст. В с. Тучапи на сході від церкви, збудованої 1850 р., у 2010 р. спорудили триярусну дзвіницю, завершену банею.

Зміна верхів відбувається також в дво-, триярусних дзвіницях типу «четверик на четверику», перекритих пірамідальними верхами. Під час ремонтів їх верхи «модернізуються» на пірамідальні верхи, звер-

ху ставляться маленькі баньки (Іванівці, Казанів, Михалків) або замість пірамідального верха ставлять баню на підбаннику (Печеніжин, Торговиця Городенківського району, Пилипи, Коршів, Казанів, Острия, Нижнів ц. Введення у Храм Пресв. Богородиці, Торговиця Коломийського району). Як і в церквах, перехід від «четверика» до «восьмерика» здійснюється через пендатив.

На Покутті ми маємо особливий архітектурно-конструктивний тип споруди для дзвонів — надбрамну дерев'яну дзвіницю на пристінних стовпах. Цей тип споруди характерний для монастирів, — він виконував функцію в'їзної брами та дзвіниці. Надбрамну дзвіницю в Манявському скиті описав Юліан Целевич [33, с. 125]. Вони відомі на Покутті з XVII ст. — в'їзна надбрамна дзвіниця в с. Топільниця.

Надбрамну дзвіницю, збудовану 1761 р. на пристінних стовпах, ми маємо в с. Баб'янка біля монастирської церкви, збудованої 1752 р. Це триярусна споруда, в якій перший ярус зрубний, перекритий міцною повалою, має двоє воріт; другий та третій яруси каркасної конструкції. Верхні яруси опираються на стовпи, поставлені на відстані від зрубною стіни на власні підвалини, які в свою чергу спочивають на камінні. Фактично це два самостійні об'єкти, які конструктивно між собою не пов'язані, при цьому творять завершену архітектурну споруду.

Цей тип споруд для дзвонів виник тоді, коли з'явилися дзвони великої ваги, їх перемістили з оборонних веж у вежі-брами (надбрамна дзвіниця), які почали зводити на основі двох конструктивних схем: браму — зрубною, дзвіницю над нею — каркасною. Каркасна конструкція краще протистояла динаміці, що виникає при розхитуванні тяжких дзвонів, не завдавала руйнації нижньому ярусу, давала змогу без значних затрат частково вставляти новий матеріал, не змінюючи зовнішнього вигляду. Таке конструктивне рішення спостерігається в хатах на Старосамбірщині, де будували хати з дахом на пристінних стовпах [34, с. 539—542].

Дзвіницю на пристінних стовпах ми також маємо в с. Олешків. Це двоярусна квадратна в плані споруда, перший ярус якої зрубний, зведений на власних підвалинах, другий ярус каркасний, опирається на стовпи, поставлені на відстані 8—10 см від зрубу першого ярусу на власні підвалини, Цей тип дзвіниці з'явився пізніше, коли виникла потреба в цер-

ковних коморах. Їх почали зводити всередині існуючих каркасних двоярусних дзвіниць. Для надійності схову церковних речей їх будували зрубними, вони мали потужне перекриття та міцну підлогу.

Особливий тип складають триярусні репрезентативні дзвіниці. Таку дзвіницю ми маємо при церкві св. Дмитра в Печеніжині, яка за Д. Щербаківським є рідкісним типом в Галичині. Це монументальна триярусна дзвіниця, що завершується пірамідальним верхом, перехід між першим і другим ярусом відзначений широким опасанням, яке опирається на декоровані стовпи з розкосами [13, світл. 83]. В. Січинський відносить її до розкішних дзвіниць XVIII ст. [2, с. 276]. Пізніше пірамідальний верх замінили на бані.

Варіантності дзвіницям також надають «голосники», «отвори-голосники», тобто просвіти для розповсюдження звуку, які розташовані під самим верхом. Старі дзвіниці мають низький ярус для дзвонів та голосники для пропуску звуку, відкриті на всі чотири сторони світу.

Голосники виділяються шляхом конструктивного та декоративного рішення ярусу, на якому вони знаходяться. Вони підкреслюються: знизу дашком (Прикмище, Слобідка, Дебеславці, Жукотин, Остапківці, Підвисоке), шалюванням та покриттям ярусу до голосників гонтою (Коломия, Бучачки), рішенням самих голосників у вигляді аркатури, стовпів, луків різної форми (Богородичин, Іванівці, Коломия, Печеніжин, Вовчківці, Келехів, Новоселиця, Орелець), просвітами для дзвонів різної геометричної форми, вирізаними в стінах ярусу (Годи-Добровідка, Молодятин, Назірна, Остапківці, Ценява, Будилів, Бучачки, Кулачківці, Вікняни). Потужний дашок на рівні низу голосників не тільки надавав особливого архітектурного звучання дзвіниці, а й був необхідний для захисту відкритого ярусу зі дзвонами від атмосферних опадів.

Надавали вишуканості дзвіницям кожухування стін другого ярусу, піддашша, дашків під голосниками гонтою, яка мала в кінці трикутне, трапецієвидне та іншої форми завершення (Кобилець, Балинці).

Покутська дзвіниця виконувала функції:

- скликала людей до Служби Божої;
- в'їзної брами;
- була місцем для зберігання церковних та громадських речей;

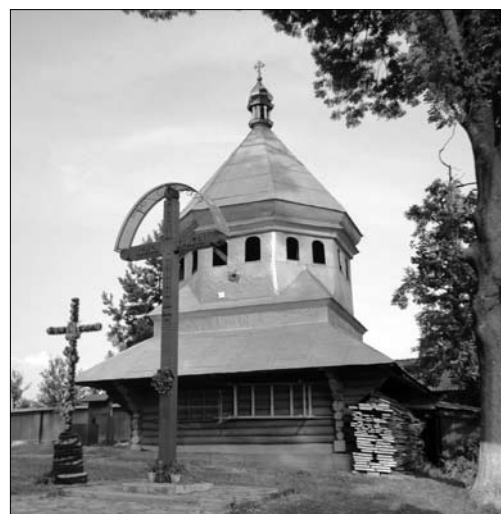
Іл. 13. Дзвіниця XIX ст. церкви Успіння Пресв. Богородиці 1912 р. с. Топорівці Городенківського району. Світл. Я. Тараса

Іл. 14. Дзвіниця XIX ст. церкви Пресв. Богородиці с. Долина Тлумацького району. Світл. Я. Тараса

Іл. 15. Дзвіниця XIX ст. церкви Різдва Пресв. Богородиці 1844 р. с. Рогиня Городенківського району. Світл. Я. Тараса

Іл. 16. Дзвіниця XIX ст. церкви Різдва Пресв. Богородиці 1885 р. с. Русів Снятинського району. Світл. Я. Тараса

• була сторожовою вежею та місцем перебування вартових.

В певний період історії дзвіниці виконували функції тимчасових трупарень. Це було тоді, коли почалися масові епідемії і австрійська влада зобов'язала тримати померлих в дзвіницях, а тоді їх ховати. Так, зокрема, в 1833 р. в с. Долина Тлумацького району Івано-Франківської області на вимогу австрійської влади в дзвіниці влаштували трупарню (грабарню) [35, с. 28].

Дзвіниці з коморами на першому ярусі були зрубними, мали міцну підлогу, повалу та міцні двері. Вони були двох планувальних типів. Більш поширеним був

тип дзвіниці, де перший ярус ділився на дві частини зрубною стіною. У першій, меншій частині, розміщалися сходи на другий ярус, де висіли дзвони. «Більша частина дзвіниці була призначена для комори, в ній зберігалося збіжжя, що зібрали парафіяни для громадських обідів, мед з церковної пасіки, образи старих іконостасів і т. п.» [13, с. XIV]. Такі дзвіниці ми маємо при церквах в селах Матіївці, Борщів, Хлібичин, Кутище, Виноград, Красноставці.

Другий тип дво-, триярусних дзвіниць має зрубний перший ярус, який використовується тільки для комори. Другий і третій яруси каркасні; щоб піднятися до дзвонів слугує зовнішня драбина під піддаш-

шям. Такі дзвіниці ми маємо при церквах, збудованих в різний час у селах Шепарівці XVIII, 1830, Олешків 1863, Ценява 1808, Мала Кам'янка 1861, Жукотин 1845, Тучапи 1859, Торговиця Городенківського району 1924, також «на Київщині: в Чельновиці, Орлівці, Копіївці, на Поділлі: Осіївці, Гонорівці, Вонячині; на Волині: Базалії, Мізолі, Любарі, Раковім Лісі і т. ін.» [13, с. XIV]. Всі вони мають великий винос піддашся. Щоб піднятися на другий поверх, у місці, де драбина підходить до нього, робили зовні над піддашсям ганочки, з яких через провіт в стіні потрапляли на другий ярус. Ці ганочки з трьох сторін зашивали та накривали дашком (Жукотин, Мала Кам'янка, Торговиця Городенківського району).

Ці два типи дзвіниць з коморами в першому ярусі, як і на пристінних стовпах, розповсюдилися в часи, коли була необхідність сільської громади мати приміщення для переховування парафіяльного добра та громадського збіжжя.

Дзвіниця з коморою має давнє походження від оборонних та замкових веж, у яких були «комори для зброї і різного військового приладдя» [2, с. 275], та від монастирських дзвіниць, що у більшості випадків були багатофункціональними. У Києво-Печерській Лаврі «одна із них вельми висока, всередині було багато комор» [36, с. 140]. Переважно в таких дзвіницях зберігали пошкоджені ікони, старі церковні речі, провіант для парафіяльних свят, книжки, церковне устаткування тощо.

У зрубних дзвіницях, де перший ярус не виконував функцію комори, вхід на другий ярус здійснювався по драбині всередині першого ярусу. Таких дзвіниць переважна більшість: Малий Ключів, Кропивище, Коломия, Кийданці, Казанів, Іванівці, Залуччя, Дебеславці, Годи-Добровідка, Воскресінці, Кропивище, Мишин, Підгайчики, П'ядики, Слобода, Спас, Турка, Ценява, Бучачки, Вовчківці, Келихів, Орелець, Підвисоке, Попельники, Русів, Тростянець та ін. Всередині першого ярусу ставили драбину на другий ярус також у дзвіницях каркасного типу.

Головним аргументом при виборі місця для дзвіниці була акустична вимога, вона повинна бути недалеко від церкви на підвищенні. При виборі місця враховували розташування сільської чи міської забудови, рельєф місцевості, вибирали місце, яке б сприяло кращому сприйняттю звучання дзвонів.

Дзвіниці, за свідченням респондентів, розташовувалися на церковному подвір'ї так, щоб «голос від дзвонів» був добре чутий в селі. Дзвіниці відносно церкви могли знаходитися на заході (сс. Антонівка, Будзин, Гавриляк, Ісаків, Королівка, Кутище, Сколівка, Топорівці), на південному заході (сс. Глушків, Назірна, Острівець, Сороки, Олієво-Корнів), північному сході (сс. Слобідка, Чехова), півдні (сс. Далешове, Долина, Нижнів (ц. Прсв. Богородиці), Новосілка, Одаїв, Прикмище, Струпків, Олешів, Шепарівці), північному заході (сс. Вікняни, Городниця, Острия, Палагичі), південному сході (сс. Гончарів, Надорожна, Топорівці, Тулова, Туликів, Чехова, Яківка), на півночі (сс. Копачинці, Тростянка, Турка, Угорники, Ценява, Отиня, Закрівці).

Намагалися не ставити дзвіницю зі сторони вітваря, тому дзвіниць зі східного боку дуже мало (сс. Спас, Виноград). Переважно дзвіниці знаходилися на заході, південному заході, північному заході, півдні, південному сході.

Дзвіниці при церквах, які були перенесені в село, ставляться вже за містобудівельними вимогами — відносно дороги, розташування села.

На осі сільської дороги поставлена дзвіниця та церква в селах Делява, Одаї [37, арк. 28, 39, 50, 102]. До дороги, яка йде вздовж церковного подвір'я та в напрямку сільської забудови, поставлені дзвіниці в селах Верхня Городниця, Копачинці, Вільховець [37, арк. 8, 20, 28; 38, арк. 43]. В куті церковного подвір'я між сільськими вулицями збудовані дзвіниці в селах Прикмище, Торговиця Городенківського району [37, арк. 39, 51; 37, арк. 59]. Зі сторони села, посеред муру, поставили дзвіницю в с. Серафинці [38, арк. 64].

Необхідно зазначити, що «архітектура трьохярусних дзвіниць знайшла своє відображення у святочних іграх, які відбувались біля покутських церков на Великодні свята, зокрема народна забава молоді «вежа» чи «дзвіниця» — «акробатична фігура на два три яруси, коли четверо найміцніших хлопців, а то й більше осіб стають у коло, беруться руками під плечі й утворюють перший ряд, легші стають їм на плечі та творять те саме коло другого ярусу й найлегші вибудовують третій» [39, с. 108]. Така своєрідна дзвіниця обходила церкву.

Хоча на думку деяких вчених роль дзвіниць більша в архітектурному аспекті, а менша — у музичному [3, с. 63], ми вважаємо, що розміщені на них

Іл. 17. Дзвіниця XVIII ст. церкви Введення в храм Пресв. Богородиці 1828 р. с. Балинці Снятинського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 18. Дзвіниця XVIII ст. церкви с. Семаківці Коломийського району. Світл. Д. Щербаківського

Іл. 19. Дзвіниця XXI ст. церкви Різдва Христового с. Тучапи Снятинського району. Світл. Я. Тараса

дзвони, а вірніше музичні інструменти, мають важливе значення в житті людей. На Покутті, окрім основного уставного призначення дзвонів, перед, під час і після богослужінь було поширене їх використання у громадському житті: ними скликали

Іл. 20. Дзвіниця XIX ст. (після остаточного «ремонту») церкви св. Михаїла 1755 р. с. Нижнів Тлумацького району. Світл. Я. Тараса

громаду на віче, на якому повідомляли про важливі події, лиха, смерть, початок воєн. Дзвони традиційно звучали на відзначення святкових днів і різних урочистостей, коли зустрічали й проводжали поважних людей.

Биття на сполох було однією з важливих функцій дзвонів. Вони блискавично розносили звістку до людей. Били на сполох у XVI—XVII ст., коли наближався ворог, при пожежі та при появі злодії у селі. Коли били на сполох при пожежі, громада збігалася до дзвіниці з коновками. У міжвоєнний період дзвони повідомляли про пожежу членів спортивно-пожежного товариства «Січ».

Використання дзвонів для повідомлення про пожежу членів «Січ» на Покутті відображено у поезії Віри Лебедової:

*Як ударить дзвін тривогу,
Як зітліє стріха хат,
Линуть хлопці на підмогу,
Чи там ворог, чи там брат* [40, с. 10].

Коли з Коломиї прийшов посланець до сільського уряду з наказом про загальну мобілізацію у с. Сопіт Коломийського району, почали бити у дзвони й трубити на сполох [41].

В радянські часи покутяни били на сполох не один раз. Це було пов'язано з тим, що влада закривала церкви та нищила їх різними шляхами. Дзвони в селах скликали людей боронити церкву.

Спроба радянської влади закрити в 1962 р. церкву в с. Белелуя не вдалася. «Коли приїхала в село комісія, яка мала ліквідувати церкву, хтось із селян вдерся на дзвіницю, вдарив у дзвони, всі люди з колгоспного поля і ті, що були коло молотарки, хто фірми, хто прибіг до церкви. Люди сказали, що ніхто не піде на роботу до колгоспу, поки не віддадуть ключі від церкви. Ключі людям віддали»⁴. Кожен раз, коли влада хотіла закрити церкву, дзвонили дзвони в с. Кийданці. Таких прикладів багато.

Звучання дзвонів використовували в обряді «похорону» горілки, коли в другій половині XIX ст. громадськість боролася з пияцтвом. Під час урочистої присяги, яку проводив священик 17 січня 1875 р. в с. Карпів (Прутівка) Снятинського району з приводу «ведення тверезості: Заревли дзвони, гукнули моздіри, задзвеніла нова, прекрасна, на це торжество призначена пісня» [42, с. 36].

Дзвони використовували і в політичній боротьбі за Україну, за справедливість. Дзвони Покуття закликали до непокори польським окупантам у 1932 р.

⁴ Записано 15.07.2015 р. від Шовкопляс Ольги Олександрівни, 1931 р. н. в с. Белелуя Снятинського району Івано-Франківської області.

Коли вішали борців за Україну Данилишина і Біласа, «вдарили дзвони. Село з селом перекликалося. Над замряченими полями грудневої ночі повис металевий гул. Залізні серця дзвонів понесли землі й небу вістку: «Наших вішають! Вставайте» [43, с. 228].

Використовувалися дзвони і під час виборів. У селі Королівка Коломийського району після нечесного вибору вїта в 1908 році і оголошенні результатів той, хто програв — Петро Ткачук — ударив у дзвін на сполох. Стривожені односельчани, які позбігалися та запитали, що спонукало до скликання наглого віча, почули відповідь: «Я видзвонив правді» [44, с. 18].

На Покутті, як і в цілому в Галичині, є багато переказів про дзвоніння, яке чути у Великодні дні на місцях, де провалилася під землю церква, монастир, заховали або затонули дзвони. Звучання дзвонів на цих місцях нагадувало про необхідність дотримуватися християнських звичаїв, традицій. У Нижньому Вербіжі коло Коломиї переказують про церкву, яка «пішла під землю, а на Великдень, коли нахилитись у криницю, то чути, як б'ють дзвони» [23, с. 518]. «Старі люди в с. Хотимир казали, що в давню війну були зняті дзвони з церкви на горбі у лісі. Їх кинули в криницю на «Сільці». Ці дзвони дзвонять на Великдень»⁵.

У селі Далешеві Городенківського району місцеві жителі свідчать, що в значні свята можна почути мелодійні та лагідні звуки підземних монастирських дзвонів [45, с. 7]. У с. Воскресінцях Коломийського району на місці монастиря, який вдавнину провалився, на Великдень можна почути гул дзвонів з підземелля [46, с. 7].

В Коломиї біля дерев'яної Благовіщенської церкви «тихими ночами можна почути, як під землею поминально гудять дзвони» на «рахманський Великдень, де затонула церква з пастирем і паствою» [47, с. 195]. Пішла під землю давня церква в місцевості «Заохота» села Джурків Коломийського району, на її місці можна почути дзвоніння⁶.

Покутяни мали пов'язані з дзвонами і дзвонінням вірування, які відобразилися у переказах про рахманів — мешканців якоїсь невідомої та далекої країни,

⁵ Записано 30.09.1997 р. від Хоми Онуфрія Федоровича, 1934 р. н. в с. Хотимир Тлумацького району Івано-Франківської області.

⁶ Записано 5.07.2013 р. від Войчука Дмитра Войтовича 1935 р. н. в с. Джурків Коломийського району Івано-Франківської області.

Іл. 21. Дзвіниця ХІХ ст. церкви с. Корнів Городенківського району. Світл. 1932 зі збірки НТШ ІН НАН України

праведних і побожних людей. Вони вважали, що в час справляння рахманами свого Великодня той, хто прикладе до землі вухо, почує їхній святковий спів разом із дзвонінням [48, с. 50].

В с. Назірній (околиця Коломиї) на свято Йордану серце церковного дзвону газди змащували тим часником, що був на столі під час першої святої вечері. Вважалося, що «зłodій, який десь краде, почує звук цього дзвона, то кине вкрадені речі, а сам утече» [49, с. 93].

Існував на Покутті звичай «дзвонити на хмари» та традиція священницьких дзвонівих пожертв, яка отримала своє продовження після Першої світової війни [23, с. 260]. Невдовзі після того, як в селі Вікно 18 вересня 1917 року австрійські вояки реквізували чотири дзвони, парох придбав дзвінок за 15 корон, тільки 1922 року старший брат Іван Василик купив дзвін за 100 злотих, а через два роки — за 150 злотих Дмитро Муляк [50, с. 146].

Висновки. На превеликий жаль мусимо констатувати, що давнє сакральне будівництво ХVІ—ХVІІ ст. на Покутті з різних причин не збереглося. Дійшли до нашого часу дзвіниці кінця ХVІІІ та ХІХ століть.

У ХVІІ—ХVІІІ ст. на Покутті були церкви з дзвіницею над бабинцем, емпорою, — це свідчить про те, що сакральне будівництво розвивалося у кон-

тексті з сусідніми історико-етнографічними районами. Кожна доба відбилася у формах дзвіниць.

Тип веж-дзвіниць був установлений у добу готики. Окремі від церкви дзвіниці з'являються під впливом ренесансу та поступово виробляється правило, що для дзвонів має бути окрема споруда.

На формування архітектурного образу окремої споруди для дзвонів впливали послідовно ренесанс, бароко, рококо, ампір. Ці впливи на дерев'яні дзвіниці були незначні, вони стосувалися висоти, форм даху, бань і деталей.

Тип окремої споруди для дзвонів залежав від можливостей громади, тому в один і той же час споруджуються на Покутті як прості («дзвіниця над фіртуркою», «дзвіниця на дилах»), так і складні споруди для дзвонів (дзвіниці дво-, триярусні). Архітектура дзвіниць презентувала достаток парафіян.

Покутські дзвіниці були багатофункціональними, будувалися зрубними або каркасними. Каркасні дзвіниці споруджувалися з дубового матеріалу. Нескладна конструктивна схема дзвіниць набула незвичайно великої різноманітності форм завдяки ярусності, опануванню різної величини, висоті й формі даху, різноманітності рішення голосників, бань, установлених безпосередньо на пірамідальному верхіві.

Для Коломийщини характерні двоярусні дзвіниці типу «четверик на четверику» з високим нижнім або верхнім ярусом, широким піддашшям між зрубним та каркасним ярусом з пірамідальним завершенням верхнього ярусу, триярусні дзвіниці «два четверика на четверику» та переважають «восьмерик на двох четвериках», які завершуються стіжковими верхами або банею.

Для Снятинщини характерні двоярусні дзвіниці типу «восьмерик на четверику», переважають триярусні дзвіниці «восьмерик на двох четвериках», «два восьмерики на четверику», в основі яких лежить просторове вирішення верхів на зразок церкви.

На Тлумаччині переважають двоярусні дзвіниці типу «четверик на четверику» зі зрубним першим та каркасним другим ярусом, каркасні, перший ярус набагато більший у плані від другого, перехід між ними здійснюється великим піддашшям, завершується пірамідальними верхами; є триярусні дзвіниці, які завершуються верхами на зразок церковної бані та муровані дзвіниці при дерев'яних церквах.

Для Городенківщини характерні двоярусні дзвіниці «четверик на четверику» зі зрубним, рідше кар-

касним, першим та каркасним другим ярусом, які завершені стіжковим верхом або банею, та муровані дзвіниці при дерев'яних церквах.

Особливе місце на Покутті займають дерев'яні дзвіниці «восьмерик на четверику», в яких квадратний ярус над піддашшям низький, на нього встановлюють восьмериковий каркасний ярус, місце їх з'єднання оточують дашком. Перекривали такі дзвіниці високим восьмигранним стіжком з перехватом. Мистецькі зразки таких дзвіниць ми маємо в Коломийському (сс. Семаківці, Бучачки) та Снятинсько-му (с. Бакинці) районах.

На Покутті виявлено невідомий в Україні тип споруди для дзвонів — дзвіниця на пристінних стовпах. Це споруда, в якій перший зрубний ярус не зв'язаний конструктивно з другим ярусом, він самостійний, опирається на стовпи, поставлені на відстані 8—10 см від зрубу першого ярусу на власні підвалини. Такий тип споруд для дзвонів виконував функцію в'їзної брами та дзвіниці або дзвіниці-комори.

Важливе значення у формуванні архітектурного образу споруди для дзвонів має завершення верхами. У XVIII—XIX ст. дзвіниці перекивалися чотиригранними пірамідальними верхами, зі середини XIX ст. починають завершуватися верхами на зразок церкви. Зміна верхів над дзвіницями відбувається під час ремонтів.

Різноманіття дзвіниць досягалось шляхом: членування на яруси різної висоти та їх відзначення дашками; покриття стін другого ярусу гонтою та, де голосники декоровані гонтою, потужними дашками на рівні голосників, різної величини та форми голосників, які виконувались у вигляді аркад, вікон.

Споруди для дзвонів, дзвони і дзвоніння мали важливе значення не тільки в церковному обряді, а й в народному побуті та звичаях. Дзвіниці та музика дзвонів, яка звучала з них, були невід'ємним елементом довкілля сіл і містечок, а разом із церквами були важливим акцентом ландшафту та орієнтиром у ньому.

1. Січинський В. *Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI—XIX ст.* Львів: Печатня ОО Василяна у Жовкві, 1925. LXV, 49, [7] с.: іл., табл. (Збірник Національного музею у Львові).
2. Січинський В. *Українська архітектура. Антонович А. Українська культура.* Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1988. С. 256—290.

3. Нагірний Е. Січинський В. *Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI—XIX ст.* Львів, 1925 [Рецензія]. *Технічні вісті.* Львів, 1925/7—9. С. 63.
4. Антонович М. *Між двома світовими війнами: спогади.* Київ: [б. в.], 2003. Ч. 1. 323 с.
5. Вечерський В., Годованюк О., Тиманович Є. та ін. *Пам'ятки архітектури й містобудування України: довідник Державного реєстру національного культурного надбання.* Київ, 2000. 664 с.
6. Mokłowski K. *Sztuka ludowa w Polsce: 2 cz. w 1 wol.* Lwów: Nakładem księgarni H. Altenberga, 1903. 552 с.
7. Gloger Z. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce: w 2 t.* Warszawa: Druk Wł. Łazarskiego. Т. 2. 1909. 192 с.
8. Голубинский Е. *История русской церкви: в 2 т., в 4 кн.* Москва, 1904. Т. 1: Период первый, Киевский или Домонгольский. Вторая половина тома. 926, XVIII с. (Репринтне перевидання. Москва: Общество любителей церковной истории, 1997).
9. Щербаківський В. *Архітектура у різних народів.* Львів: Накладом «Народного Слова», 1909. 256 с.
10. Красовский М. *Курсъ истории русской архитектуры.* Петроградъ: Товарищество Р. Голике и А. Вильборгъ, 1916. Ч. 1: Деревянное зодчество. 408 с. + 60 с.: ил.
11. Волковъ Ф.К. *Старинныя деревянныя церкви на Волыни. Матеріали по этнографіи Россіи.* СПб.: Изд. Русск. музея Импер. Александра III., 1910. Т. 1. С. 21—44.
12. Антонович Д. *Скорочений курс історії українського мистецтва.* Прага: Український університет у Празі, 1923. 340 с. [Рукопис].
13. Щербаківський Д. *Українське мистецтво (L'Art de L'Ukraine). Ч. II: Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці.* Київ; Прага: Український громадський видавничий фонд, 1926. XXXIV. 62 с.: іл.
14. Юрченко П.Г. *Дерев'яне зодчество України (XVIII—XIX ст.).* Київ: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. 136 с.
15. Юрченко П.Г. *Дерев'яна архітектура України.* Київ: Будівельник, 1970. 192 с.
16. Логвин Г.Н. *Архітектура культових споруд (церкви і дзвіниці). Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).* Київ: В-во Держбудвидав, 1957. С. 208—231.
17. Макушенко П. *Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII — начала XX века).* Москва: Стройиздат, 1976. 98 с.: 74 ил.
18. Кармазин-Каковський В. *Архітектура бойківської церкви. Записки НТШ. Исторично-філософична секція. Т. ССIV.* Нью-Йорк; Філадельфія: Бойківщина, 1987. 223 с.: іл., карта.
19. Могитич І.Р. *Громадські споруди: Дзвіниці. Церкви. Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 181—194, 206—236.

20. Білоус Ф.І. *Церкви рускія в Галиції и на Буковині в сравненіи с храмами и зданіями у инных преимущественно у древних народов: С 85 изображеніями.* Составил Феодор Ив. Білоус. Коломыя: Черенками и иждивеніем М. Білоуса, 1877. 184 с.: іл.
21. Тарас Я. *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект.* Львів: ІН НАНУ, 2007. 640 с.: іл.
22. Тарас Я. Споруди для дзвонів українців Карпат: джерела, першопочатки, розміщення. *Записки НТШ: Праці Комісії архітектури та містобудування.* Львів, 2001. Т. ССХІ. С. 317—340.
23. Кіндратюк Б. *Дзвонарська культура України: монографічне дослідження.* Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 898 с.
24. Батіг М. Дзвін то плаче, то сміється (про дзвонарство Кутищ Тлумачького району Івано-Франківської області). *Злагода*, 2011. № 4. 22 січ. С. 1—2.
25. Богоніс І. Вклонімося дзвонареві (про 100-літнього дзвонаря Дмитра Кузика із Колинок). *Край.* Городенка, 2008. № 44. 7 лист. С. 5.
26. Бень-Дронюк А. Художнє литво церковних дзвонів фірми М. Брилинського як засіб культурного становлення християнства у Галичині. *Науковий вісник Українського Університету в Москві.* Т. II. Москва, 2002. С. 129—131.
27. *Національний музей ім. А. Шептицького у Львові.* Ркл. 18.
28. *Національний музей ім. А. Шептицького у Львові.* Ркл. 16.
29. Свенціцький І. *Децо про церковну старину.* Львів: [б. в.], 1908. 16 с.
30. Сьцінській Е. *Южно-Русское церковное зодчество.* Каменець-Подольськ: Тип. Подольскаго Свято-Троїцкаго Братства, 1907. С. 61—84.
31. Крыловский А. Предисловие. *Архив ЮЗР. Ч. 1. Т. 10: Акты, относящиеся к истории Галицко-русской православной церкви (1423—1714 гг.).* Киев, 1904. С. 1—28.
32. Крыловский А. *Архив ЮЗР. Ч. 1. Т. 11: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства. Протоколы и другие деловые бумаги Львовского Ставропигиального братства (1599—1702 гг.).* Киев, 1904. 158, 772 с.
33. Целевичь Ю. *Исторія скиту Манявского вразъ зъ сборникомъ грамотъ, листовъ и деякихъ судовихъ документовъ, дотычныхъ того ж монастыря.* Львовъ, 1887. 136 с.
34. Радович Р. Хата з дахом на пристінних стовпах (за матеріалами Старосамбірського району). *Народознавчі Зошити.* 2001. № 3. С. 539—542.
35. Лаба В. *Історія села Долина від найдавніших часів до 1939 року.* Львів: [б. в.], 2014. 80 с.
36. Халєбський П. *Україна — земля козаків: Подорожній щоденник.* Київ: Ярославів Вал, 2009. 293 с.
37. *Архів Інституту народознавства НАН України.* Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 441. Зош. 1.
38. *Архів Інституту народознавства НАН України.* Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 454. Зош. 2.
39. Рибчинський М., Лисицин А. *Люча: історико-краєзнавчий нарис.* Львів; Полтава: Духовна вісь, 2002. 224 с.
40. Січовий Батько — Кирило Трильовський. *Літопис Коломийський: науково-популярний вісник музею історії м. Коломиї.* Коломия: [б. в.], 1992. № 1. 23 с.
41. Нагірний В. *Дзвони Коломийщини: рукопис (домашній архів М. Савчука).* 16 с.
42. Сандуляк І. *Село Карлів колись і тепер.* Детройт: [б. в.], 1974. 76 с.
43. Ленкавський С. Коли дзвони дзвонили над Городком. *Український націоналізм: твори.* Т. 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. С. 221—230.
44. Миронюк М. *Історія Королівки з найдавніших часів до сьогодення.* Коломия: [б. в.], 2000. 128 с.
45. Іванюк Х. Святині отчого краю. *Галичина.* 2008. 17 черв. С. 7.
46. Фесюк М. *У долині село лежить (с. Воскресінці).* Коломия: [б. в.], 1999. 124 с.
47. Нагірний В. *Монастирок. Недавні історії давнього міста.* Коломия: Вік, 2011. С. 194—197.
48. Гузій Р. Світоглядна основа народних вірувань про рахманів. *Історія релігій в Україні.* Кн. 1. Львів: Логос, 2006. С. 48—53.
49. Вайгель Л. *Нарис про місто Коломию.* Коломия, 2008. 120 с.
50. Купчинський Б. *Вікно: історія села від найдавніших часів до наших днів.* Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 360 с.

REFERENCES

- Sichynsky, V. (1925). *Wooden bell towers and churches of Galician Ukraine in XVI—XIX centuries.* Lviv [in Ukrainian].
- Sichynsky, V. (1988). *Ukrainian architecture.* In Antonovych A. *The Ukrainian culture* (pp. 256—290). Munich [in Ukrainian].
- Nahirnyj, E. (1925). *Sichynsky V. Wooden bell towers and churches of Galician Ukraine in XVI—XIX centuries.* Lviv, 1925 [Review]. *Technical news*, 7—9, 63. Lviv [in Ukrainian].
- Antonovych, M. (2003). *Between two world wars: remembrances* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Vecherskyj, V., Hodovaniuk, O. & Tymanovych, Ye. (2000). *Sights of architecture and town-planning of Ukraine: reference book of the State register of national cultural acquisition.* Kyiv [in Ukrainian].
- Moklowski, K. (1903). *Folk Art in Poland: in 2 parts.* Lviv: Drawing of bookstore of H. Altenberg [in Polish].
- Gloger, Z. (1909). *Wooden building and wares in old Poland: in 2 vol. (Vol. 2).* Warsaw [in Polish].
- Golubinsky, E. (1904). *History of Russian Church: in 2 vol. (Vol. 1).* Moscow [in Russian].

- Scherbakivsky, V. (1909). *Architecture of different people*. Lviv: Drawing of «Folk Word» [in Ukrainian].
- Krasovsky, M. (1916). *Course of Russian architecture history. Part 1. Wooden architecture*. Petrograd [in Russian].
- Volkov, F.K. (1910). Old wooden churches in Volyn. *Materials of Russian ethnography* (Vol. 1, pp. 21—44). SPb. [in Russian].
- Antonovych, D. (1923). *Brief course of history of the Ukrainian art*. Prague: the Ukrainian university in Prague [in Ukrainian].
- Scherbakivsky, D. (1926). *The Ukrainian art (L'Art de L'Ukraine). Part II: Bukovynian and Galician wooden churches, graveside and wayside crosses, figures and chapels*. Kyiv—Prague: the Ukrainian public publishing fund [in Ukrainian].
- Yurchenko, P.H. (1949). *Wooden architecture of Ukraine (XVIII—XIX century)*. Kyiv: Academy of architecture of Ukrainian SSR [in Ukrainian].
- Yurchenko, P.H. (1970). *Wooden architecture of Ukraine*. Kyiv: Builder [in Ukrainian].
- Lohvyn, H.N. (1957). Architecture of cult building (churches and bell towers). *Essays of history of architecture of Ukrainian SSR (pre-october period)* (pp. 208—231). Kyiv [in Ukrainian].
- Makushenko, P. (1976). *Folk wooden architecture of Carpathian Ruthenia (XVIII — the beg. of XX century)*. Moscow [in Russian].
- Karmazyn-Kakovsky, V. (1987). Architecture of Boikos church. *Notes of NTSh* (Vol. CCIV). New York—Philadelphia: Boikivshchyna [in Ukrainian].
- Mohytych, I.R. (1987). Public building: Bell towers. Churches. *Folk architecture of Ukrainian Carpathians of XV—XX century* (pp. 181—194, 206—236). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Bilous, F.I. (1877). *Churches of ruthenians in Galicia and Bukovyna in comparison with temples of other old people*. Kolomyia [in Russian].
- Taras, Ya. (2007). *Sacral wooden architecture of Ukrainians of Carpathians: the cultural-traditional aspect*. Lviv [in Ukrainian].
- Taras, Ya. (2001). Building for ringing of Ukrainians of Carpathians: sources and placing. *Notes of NTSh: Labours of Commission of architecture and town-planning* (Vol. CCXLI, pp. 317—340). Lviv [in Ukrainian].
- Kindratiuk, B. (2012). *Bells culture of Ukraine: monographic research*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Batih, M. (2011). Ringing both cries or laughs: [about ringing of Kutyshche, Tlumach district of the Ivano-Frankivsk region]. *Zlahoda*, 4, 1—2 [in Ukrainian].
- Bohonis, I. (2008). Worship to the bell-ringer: [about 100-years-old bell-ringer Dmytro Kuzyk from Kolinky]. *Kraj*, 44, 5 [in Ukrainian].
- Ben-Droniuk, A. (2002). The Artistic casting of the church bells by firm of M. Brylinsky as means of the cultural becoming of christianity in Galychyna. *A scientific announcer of Ukrainian University in Moscow* (Vol. II, pp. 129—131). Moscow [in Ukrainian].
- Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv. Rkl. 18 [in Ukrainian].
- Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv. Rkl. 16 [in Ukrainian].
- Svientsitsky, I. (1908). *Something about church in old times*. Lviv [in Ukrainian].
- Secinskij, E. (1907). *South Russian church architecture*. Kamenets-Podolsk [in Russian].
- Krylovskij, A. (1904). Introduction. *Arhiv JuZR* (P. 1, t. 10, pp. 1—28). Kyiv [in Russian].
- Krylovskij, A. (1904). *Arhiv JuZR* (P. 1, t. 11). Kyiv [in Russian].
- Tselevych, Yu. (1887). *History of Maniausky skyt*. Lviv [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2001). House with a roof on wall posts (after materials of Starosambirsky district). *The Ethnology Notebooks*, 3, 539—542 [in Ukrainian].
- Laba, V. (2014). *History of village Dolyna from the oldest times to 1939*. Lviv [in Ukrainian].
- Khalebsky, P. (2009). *Ukraine — earth of cossacks: the Travelling diary*. Kyiv [in Ukrainian].
- Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Archive of IE NASU). F. 1, op. 2, od. zb. 441 [in Ukrainian].
- Archive of IE NASU. F. 1, op. 2, od. zb. 454 [in Ukrainian].
- Rybchynsky, M. & Lysytsyn, A. (2002). *Lucha: historical and local lore essay*. Lviv; Poltava: Dukhovna vis' [in Ukrainian].
- Sichovyj Father — Kyrylo Trylovskij (1992). *Chronicle of Kolomyia: popular scientific announcer of museum of history in Kolomyia* (№ 1). Kolomyia [in Ukrainian].
- Nahirny, V. *Bells of Kolomyia: manuscript* (home archive of M. Savchuk) [in Ukrainian].
- Sanduliak, I. (1974). *Village of Karliv from long times to present*. Detroit [in Ukrainian].
- Lenkavskij, S. (2002). *When ringing rang above Horodok*. In *Ukrainian nationalism: works* (Vol. 1, pp. 221—230). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Myroniuk, M. (2000). *History of Korolivka from the oldest times to present*. Kolomyia [in Ukrainian].
- Ivaniuk, Kh. (2008). Sacred objects of paternal edge. *Galychyna*, 17.06, 7 [in Ukrainian].
- Fesiuk, M. (1999). *In a valley a village lies [Voskresintsi]*. Kolomyia [in Ukrainian].
- Nahirny, V. (2011). *Monastyrok*. In *Recent stories of old city* (pp. 194—197). Kolomyia [in Ukrainian].
- Huzij, R. (2006). World View basis of folk beliefs about rakhmans. *History of religions in Ukraine* (Vol. 1, pp. 48—53). Lviv: Logos [in Ukrainian].
- Vajhel, L. (2008). *Essay about a Kolomyia city*. Kolomyia [in Ukrainian].
- Kupchynsky, B. (2001). *Vikno: history of village from the oldest times to present*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].